

Н. Я. ДЗЮБИШИНА-МЕЛЬНИК

ТРІКІ-ТРІЛІ, ТРІЛІ-ТОН
(Дитяче художньо-образне
мислення і фольклор)

Американський етнограф Маргарет Мід, мандруючи у 20–60-ті роки нашого сторіччя по Індонезійських островах, виявила незвичайне плем'я манус. Воно відрізнялося від усіх відомих дослідниці етносів (племен, народностей і націй) культурою спілкування з дітьми. Дорослі манус вчать своїх малят лише практичних речей, власне, обслуговувати себе, але не співають їм пісень, не розповідають казок, не загадують загадок. Виявилося, що діти цього племені мислять дуже тверезо, реалістично, хоча й наївно, і не схильні, а точніше, взагалі не вміють одухотворювати світ, тобто уподібнювати дерева, звірів, гори, річки, предмети побуту людині. Наприклад, дітям манус і на думку не спадає сердитись, коли човен відв'язався і поплив у море, штовхати зі злістю двері, розмовляти із стільцем або підозрювати місяць, який нібито підглядає за дітьми. Адже все це неживі предмети, **ТО** хіба можна поводитися з ними, як з істотами, що тебе розуміють? Так зване аніматичне мислення було властиве нашим далеким предкам і збереглося подекуди у людей з «примітивною» культурою. Загальноприйнято, що у цивілізованому суспільстві дітям дано від природи бачити світ одухотвореним. І от висновок Маргарет Мід: здатність уявляти все навколо себе

живим не вроджена, а формується тією культурою, в якій виховується дитина, найперше — фольклором. По суті, будь-яка дитина, відчужена від фольклору, стає подібною до дітей манус.

Чи велика це біда? Навіщо навмисне прищеплювати фантастичний погляд на світ, адже дуже швидко з'ясовується, що ні речі, ні земля, ні місяць, ні сонце, ні навіть тварини не говорять і що, зрештою, див на світі не буває? Справді, далеке від реальності, викривлене наївними домислами уявлення про природу, яким воно було у давнину, не потрібне та й просто неможливе тепер, коли сучасну дитину оточує цивілізація з усіма ознаками науково-технічного прогресу та урбанізації. А втім, саме фольклор розвиває у дитини особливий погляд на світ. Запитаймо дитину, як співається у пісеньці або що говориться у віршику чи казочці про півника, і ми дізнаємося, що фольклорний півник ходить по току у червоному ковпаку та червоному чобітку, молотить горох і жито, пече пироги, шиє бабусі кофуха, будує хатку з лободи, мете хижу, воює на коні — словом, уміє багато більше, ніж звичайний півник. Фольклорний півник — разом з іншими персонажами (котом-воркотом, коником-ступачком, солом'яним бичком, голим телятком, бабиною і дідовою дочкою, Котигорошком, Гризеньком, Сніжницею, зміями-шарканями, зміючкою Оленкою тощо) живуть в уяві дитини як господарі тієї казкової країни, що сприймається нею як близька, зрозуміла, своя. І лише через цю своєрідну призму мають сприйматися казкові образи Червоної шапочки, Кота в чоботях, Попелюшки, Василиси Прекрасної, гномів, драконів чи лева Сумне серце.

Фольклор формує фантастичні, казкові образи тварин, рослин, явищ, а от від безпосередніх спостережень за реальним світом й образи складаються подібні до реальних. Запропонуймо дитині розказати про звичайного півника. У відповідь почуємо щось на зразок: він рано встає і всіх будить — кукурікає. У нього червоний гребінь на голові і борода. Має великого хвоста.

Отже, світобачення дитини ніби роздвоюється: одне й те саме уявляється по-різному. Це відповідає двоїстій природі людини: з одного боку, її життя пов'язане з матеріальними потребами, і для їх задоволення необхідні цілком практичні, реалістичні знання. З другого боку, людина прагне духовного, тобто

знання культури етносу (народу), в контексті якого вона виховується. Фольклор — перша стежка у царину рідної культури.

Якщо у дитини складаються різні уявлення про те саме, то чи один це тип мислення? Спробуймо розібратися. Традиційно вважають, що дитина мислить образно, а значить уявляє предмети, істоти, явища цілісно, в сукупності їх ознак (хоча почасти й неістотних). Розповідь про звичайного півника відбиває саме таке мислення. Фольклорні образи утворюються не просто сукупністю ознак. Вони містять ще й таке, що дає підстави говорити про особливий тип мислення. Назвемо головні його ознаки.

1. У фольклорі уявлення про будь-що естетизоване, тобто несе в собі оцінку з погляду прекрасного, краси, причому далеко не завжди пов'язане із спрощеним поділом на добре й погане, позитивне і негативне. Естетизований підхід виявляється, зокрема, в ідеалізації відображуваної дійсності. Наприклад, у колискових немовлятко має біле тіло, ручки, плечі, найчастіше — карі очі і чорні брови. Його сповивають у тонкі білі шовкові пелюшки, прикривають червоною китайкою, кладуть на пухові подушки, колишують у новій мальованій колисочці, що на шовкових вервечках і золотих ключечках. У щедрівках ідеалізується врода господарів: «Там господар, як виноград, Там господи́ня як калина», а їхні діти — то *звіздоньки*. З ідеалом красивої природи пов'язані вирази типу *зелена діброва* (гаї), *бистрі води*, *широкі лани*, *чисто поле*, *шовкова трава*.

Естетично ціннісними символами виступають назви рослин (дуб, явір, верба, горіх, береза, бук, липа, сосна, ялина, яблуня, вишня), тварин (жайворонки, лелека, зозуля, перепілка).

Є у фольклорі й своя естетика числа. Так, мати приносить дитині три квіточки, у Котигорошка шість братів, двері замикають на сім замків, а баба має сто сорочок.

Естетизуються знаки національної культури, тобто ті предмети, істоти, явища, котрі найцінніші, найважливіші з погляду українця і становлять частину його культурного буття. До них належать, наприклад, калина, вишиті сорочка і рушник, з їжі — паляниця, вареники, борщ. Виразно українським роблять пейзаж верби над водою, тополі в полі, сині гори і, звичайно, біла хатка («Біжи, біжи, коню, До білої хатки, До

дівчинки Гапки») з вишневим садком («Пішла у таночок У вишневий садочок»).

2. Фольклорна оповідь має свою логіку, відмінну від логіки побутового, практичного мислення. Вона спрямована на те, щоб викликати естетичні переживання, відчуття втіхи і задоволення, щоб зацікавити. Саме цим, зокрема, пояснюється таке характерне для фольклору явище, як абсурдність, тобто змістова плутанина, нісенітниця. Наприклад, у казці «Чарівне горнятко» читаємо: «Це було давно-предавно, коли кури несли телят, а вівці — писанки, файніші, ніж у Косові». Такі нісенітничі смішать, створюють веселий настрій. Часом абсурд стає не метою, а наслідком певної мети. Зокрема, у скоромовках, де вся увага зосереджується на вимові складних звуків, як-от *р*: «На річці Лука спіймав рака в -рукава»; або на вимові збігу звуків. Для цього навіть вигадуються слова: «У нашого діда капелюх не *по-капелюхівськи*»; «У нас надворі погода *розмокрогодилася*». У забавлянках, лічилках, колискових, де головне — ритмічність, милозвучність, також чимало беззмістовних виразів. Наприклад, у колисковій: «Щоб спала дитина удень і вночі На запічку, у печі». Ясно, що дитину ніколи не кладуть у піч, зате вираз у *печі* співзвучний із словом *вночі*. Серед лічилок є навіть такі, що цілком складаються з безглузвих слів: Анчик, панчик, Дуки, дме, Абель, жабель, Домене, Иш, ниш, Тотканаус. Очевидно, у давнину, коли слову приписувалася магічна сила, деякі вирази вживалися саме з цією метою, що й досі простежується у примовках-закличках типу: «Іди, іди, дощику, Зварю тобі борщику У новому горщику, Вилізу на дуба, спіймаю голуба».

Інакше у загадках. Вони завжди змістовні, але їхній зміст завуальований і сприймається іноді як нісенітниця: «Ногач ногатий, окач окатий з води визи́рає» (жаба); «Прийшов хтось та взяв щось, бігти за ним — не знаю за ким, бо пішов туди — не знаю куди» (вітер); «Біла морква взимку росте» (бурулька).

Логікою художньої оповіді виправдовується й така прикметна риса фольклору, як двозначність і неясність того, про що йдеться. Наприклад, казка «Зачарована дівчина» має такий кінець: «І живуть вони, може, й сьогодні. Але це дуже давно було». Незрозуміло: живі персонажі досі чи ні? Пор. ще: «Бо я піду до роботи зрана. До роботи зрана, звечора, до спання». Так зрана чи звечора піде мати до роботи?

Неточність, нечіткість, недомовленість оповивають фольклорну оповідь таємничістю, загадковістю, збуджують увагу того, хто слухає, співає чи розповідає.

3. Нарешті, третя ознака мислення, що втілюється у фольклорі,— це специфічні засоби мови. Їх досить багато, тому назвемо лише деякі, на котрі звичайно звертають мало уваги. Скажімо, крім так званих поезизмів та фольклоризмів (слів і виразів, характерних для фольклору, типу *леліяти, ненька, колокольця, красний*) є й особливі фольклорні значення слів. Як-що їх не знати, зміст твору викривиться і навіть затемниться. Наприклад, у колисковій співається: «Повішу я колисочку В темнім лісі». *Темний ліс* означає «затишне спокійне місце, прихисток дитини». Узагальнено-позитивне значення передає прикметник *білий*, пор.: *Спи, білий соколе; Горе рибоньці, білій плотоньці; перепілонька біленька, мишка сіра, біла, білесенька, білі горішки*. Навіть дитина з чорними очима має білі брови («Ще й з білими бровами»).

У піснях, забавлянках, лічилках трапляються своєрідні складні слова типу *голуб-сокіл, шевці-кравці, медок-сахарок*. Їх не варто розуміти буквально. Вони втратили свою конкретність. *Голуб-сокіл* — це мила, любя, дорога пташка взагалі (часом так говорять і про дитину); *шевці-кравці* — веселі, життєрадісні чоловіки; *медок-сахарок* — щось смаковите, просто ласощі. Характерні й інші складні слова, де друга частина — вигадане для співзвучності слово: *зозулю-кавулю, ворона-снаражона, муха-горюха, щедрик-ведрик, у жупанах-холоданах, Іван-білобран*. Дуже часто у фольклорі кінцівки слів видозмінюються також заради ритму, наприклад: «Пожену я гуси Помаленьку йдуси; Ой, ну, коту, люлесі, Зварю тобі кулесі В мальованім горщесі». Чимало слів (типу вигуків) приємні для звучання, пор.: *люлі, люлі-бай, тосі-тосі, чуч-беле, чуки-чок, тини-тини, ототушки-тутушки, шюні-цюні, лолочка-полочка, трікі-трілі*. Не оминемо увагою й уживання в множині іменників, прикметників, займенників, дієслів, коли йдеться про зовсім маленьку дитину: «Ворітечка скрип-скрип, А Панасик спить-спить, Ворітечка вклякнулися, Панасики проснулися», «Принесу та калиночки, Поставлю в голівочки»; «Щоб були ми білотілі та ще й білолиці».

Естетизоване ставлення до дійсності, своєрідні логіка та мовні засоби — такі основні ознаки втілюваного у фольклорі мислення. Фольклорне мислення—

це окремий тип, а різновид художньо-образного, що знаходить вияв також в інших видах мистецтва, зокрема словесному — авторській літературі, в музиці, образотворчому мистецтві. Художньо-образне мислення прищеплюється дитині фольклором. Воно властиве всім митцям і певною мірою кожній людині, здатній сприймати і відчувати мистецтво. Художньо-образне мислення за нормальних умов розвивається паралельно з образним мисленням, проте коріння його заглиблене у підсвідомість немовляти, відколи материнська пісня торкнеться і пробудить у ньому людське.

Одержано редколегією 2.08.91

О.Д. СЕМЕНЮК

«МІСТО БЕЗ КВІТІВ»

(фольклоризми у казках В. Шевчука)

Жанр авторської (літературної) казки, обраний відомим прозаїком В. Шевчуком для книги «Панна квітів: Казки моїх дочок» (К.: Веселка, 1990.— 183 с.), відкриває широкий простір у добір літературної форми, художньо-образних засобів і, безумовно, у розстановці мовностилістичних акцентів. Шість казок, адресованих дітям молодшого та середнього шкільного віку, насичені чарівними подіями, мають динамічні сюжети, у них діють незвичайні, вигадані письменником герої. Це ускладнює сприйняття творів, вимагає від маленьких читачів ґрунтовної підготовки, знання як народних, так і літературних казок, розвиненої уваги.

Мовна палітра «Панни квітів» різнобарвна, вона нагадує мозаїку, складену з елементів різних стилів. Привертає увагу використання В. Шевчуком традиційних мовних елементів народнопоетичної, зокрема казкової, стилістики. Скажімо, казкова форма вимагає певного зачину. І в кількох казках знаходимо хоча й видозмінені, але досить-таки традиційні, впізнавані зачини, наприклад: «Колись давно, давніше й бути не може, жили на землі чотири дівчинки. Були вони однакового зросту і всі чотири красуні, тільки одна мала волосся біле, друга — зелене, третя — синє, а четверта — таки золоте» («Чотири сестри»), або: «Це місто було недалеко й неблизько, десь там, куди показують пальцем, але куди не ведуть ні дороги, ні